

Milan Jankovič

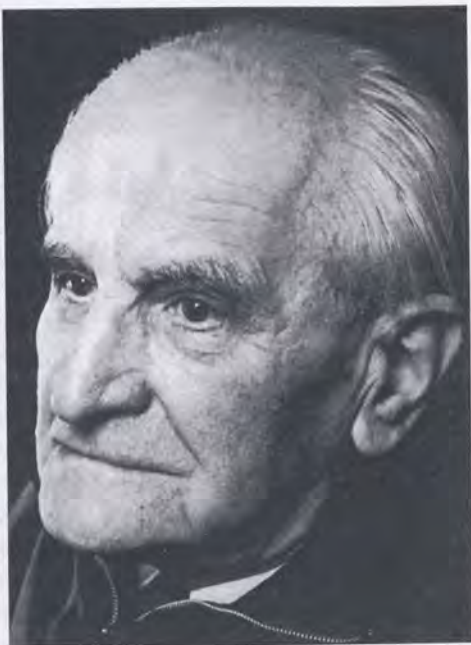
OŽIVENÁ TRADICE PRAŽSKÉHO STRUKTURALISMU

Říká se, že každý začátek je těžký. A ten náš začátek takový opravdu byl. Byly to pokusy několika Mukařovského žáků a obdivovatelů jeho díla – Mukařovským samým v padesátých letech pod tlakem politických poměrů odsunutého – na originální podněty toho odsunutého díla znovu navázat. Bez dostatečných zkušeností a informací, v kulturní izolaci, v situaci, která vzkříšení strukturalismu rozhodně nepřála. Mohli bychom samozřejmě zaznamenat už v první polovině šedesátých let literárněvědné práce, které návaznost na něj nepochybně prokazují, třeba Červenkův *Český volný verš devadesátých let* a jiné; byly to nicméně pořád spíše „první vlašťovky“. O něco lepší situace byla zřejmě v lingvistice. O tom by však měl promluvit někdo povolanější. Ve filozofii (respektive v estetice) nelze přehlédnout iniciativní vystoupení Josefa Zumra, který připomenul potlačenou tradici domácího strukturalismu už v roce 1958 na liblické konferenci věnované české filozofii. Svou koncepci rozvinul ve statí *Teoretické základy Hostinského estetiky (Filosofický časopis 1958, č.2)*, v němž vysledoval vývojovou linii a proměny Herbartova formalismu až k Zichovi a k Mukařovskému. Zdůraznil, že právě na tuto linii mohlo navázat estetické a uměnovědné myšlení, kterému se podařilo udržet krok s vývojem moderního umění. Odmítl „nihilistický postoj vůči strukturalismu“ jako projev, který je na škodu české estetiky, specifčnosti jejího předmětu. Ale k jeho uznání bylo ještě daleko.

Shodou nepříznivých okolností dochází u nás k průkaznějšímu oživení tradice pražského uměnovědného strukturalismu až v druhé polovině šedesátých let, v době, kdy historicky pozdější a metodologicky odlišný strukturalismus francouzský klasická strukturalistická východiska již pomalu opouštěl. Vystřídala je Derridova dekonstrukce a Lyotardův výklad postmoderní situace. U nás bylo nejprve třeba vrátit se k přervaným souvislostem a obhajovat, co bylo jinde samozřejmé: specifčnost hodnot umělecké tvorby. Přístupy, které k nim o několik desetiletí dříve nalézali členové a spolupracovníci *Pražského lingvistického kroužku*, se pro nás v daných poměrech stávaly něčím víc než jen nezbytným doplněním předchozí oživené odborné přípravy, víc než branou k vědění.

**„Vylézali na slunce
jako ti medvědi
po dlouhém
zimním spánku“
(Jan Mukařovský
v roce 1971)**

foto: Milan Jankovič

Ve statích Mukařovského, Vodičkových, Mathesiových, Jakobsonových a s nimi souvisejících pracích ruských formalistů se nám opožděně otvíral svět živého myšlení, tak nepodobný tomu, který nás obklopoval na každém kroku pustou a neplodnou frází. Každé prolovení ideologického dozoru se stávalo ještě na konci padesátých a na začátku šedesátých let společenskou aférou. Vzpomeňme třeba na skandál kolem vydání Škvoreckého *Zbabělců*, pro mladší generace čtenářů dnes už asi vůbec nepochopitelný. „Ostře sledovaná“ byla ještě dlouho též oblast literární teorie. Kritika pozůstatků strukturalistického myšlení k ní samozřejmě patřila; byla řízena nejvyššími stranickými orgány. Ke kampani proti strukturalismu přispěla rozsáhlá stať Vladimíra Dostála nazvaná *O světovém názoru, básnické individualitě a metodě literárního rozboru* (v *Nové myslí* č. 1 a 2 z roku 1961), zaměřená přímo proti Mukařovskému. V jeho tehdejších statích bylo jistě co kritizovat: ústupky od vlastních názorů. Třeba ten „poznávací princip“, který měl nahradit Mukařovským samým zavržené, problematictější, ale též úrodnější, specifické významovosti uměleckého díla bližší „sémantické gesto“. O odborný spor však tehdy rozhodně nešlo. Dostálův útok měl posloužit jinému účelu. Záhy byl na zvláštním zasedání Svazu československých spisovatelů (z iniciativy kulturně propa-

gačního oddělení KSČ) tvrdě kritizován *Ústav pro českou literaturu* i jeho vedoucí představitel. Důsledky se brzy dostavily: Mukařovský byl odvolán z funkce ředitele Ústavu a na jeho místo byl dosazen Ladislav Štoll. Odmítavé stanovisko k tradici strukturalismu bylo tak oficiálně potvrzeno. Jistý prostor pro navázání na něj však přece jen zůstal a v průběhu šedesátých let se dokonce rozšiřoval. „Zlatá šedesátá“ dostávala své první příležitosti. Strážcové moci a ideologické „čistoty“ po pádu Stalinova kultu přece jen čas od času znejistěli a možná byli i unaveni.

Pokusím se nejprve představit tehdejší situaci několika edičními fakty. Oživený strukturalismus pražské školy v estetice a v literární vědě se viditelně ohlásil sborníkem *Struktura a smysl literárního díla* v roce 1966. Do jeho první, teoretické části byly zařazeny studie Roberta Kalivody (*Dialektika strukturalismu a dialektika estetiky*), Květoslava Chvatíka (*Mukařovského estetika a moderní umění*), Jiřího Levého (*Československý strukturalismus a zahraniční kontext*), Lubomíra Doležela (*Perspektivy strukturální analýzy literárního díla*) a Felixe Vodičky (*Celistvost literárního procesu*). Do druhé, interpretační části přispěli Zdeněk Pešat, Eva Strohsová, Jiří Opelík, Miroslav Červenka, Milan Jankovič, Radko Pytlík a Miroslav Kačer. V úvodu jsou připomenuty další dva příspěvky, které se pro větší rozsah do tohoto sborníku nedostaly a vyšly samostatně: studie Olega Suse *K sémantické typologii D. Zicha* (předaná do *České literatury*) a Mojmíra Grygara (o Vančurově *Pekaři Janu Marhoulovi*), zadaná pro *Rozpravy ČSAV*.

Obsah zmíněných statí zde samozřejmě nemohu ani ve zkratce reprodukovat. Omezím se na několik poznámek na okraj. Předně se v tomto sborníku prokázalo, že využití zkušeností strukturalistického přístupu k literárnímu dílu (ať už jakýmkoliv směrem a v jakékoliv míře) je obohacující i pro ty, kdo se k programovým východiskům pražské školy přímo nehlásili. V ostrém aktualizujícím osvětlení se zde octly nejobecnější otázky: estetická funkce a hodnota a jejich vztah k mimoestetickým hodnotám díla. Soustavně byly pojednány vývojové proměny Mukařovského estetického myšlení, integrujícího postupně v rozbořech konkrétních děl i na úrovni nejvyššího zobecnění všechny aspekty umělecké hodnoty: vývojovou, aktuální a obecně platnou. Poslední poznámka je problematizující. V úvodu k řečenému sborníku (i v některých studiích v něm) se stále ještě iluzivně uvažuje o možnosti koexistence „současného vědeckého názoru“ (tj. marxismu) a speciálních metod poznávání uměleckého díla, k nimž patřil právě

strukturalismus. K tomu je třeba spravedlivě říci: o takovou koexistenci tehdejší reprezentanti „vědeckého názoru“ rozhodně nestáli. Zavile odmítali vše, co přesahovalo jeho zvládnutou podobu. Ponechali naštěstí to, co jim v literatuře, ve filmu, v divadle a jinde přerůstalo přes hlavu, na chvíli a nejspíše se zaťatými zuby na pokoji - či alespoň na světě.

A tak se ještě v roce 1966 objevil v *Odeonu* vydaný výběr z estetických prací Jana Mukařovského z let 1931 až 1948. Uspořádal jej Květoslav Chvatík a úvod k němu napsal Felix Vodička. Iluze o sloučitelnosti jakéhosi ideálního marxismu s pravdivým vědeckým poznáním se zde sice opakuje, otevřeně je však také pojmenováno, čím se Mukařovský po roce 1948 svému dílu vzdaloval - a že je nakonec takovými články jako *Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě* z roku 1951 de facto zapřel. Vodičkův úvod vyzdvihl právě v tom období, kterého se Mukařovský v obtížné a pro něho nebezpečné situaci vzdal, velikost zakladatelského činu, významného, jak prokázalo vydání těchto objevených, do té doby rozptýlených a málo známých, v několika případech pouze na někdejších schůzkách *Pražského lingvistického kroužku* přednesených statí, ne už jen pro literární vědu, ale pro celou českou uměnovědu a estetiku. Studie, jako byla *Záměrnost a nezáměrnost v umění*, *Místo estetické funkce mezi ostatními*, *Může mít estetická hodnota platnost všeobecnou*, *Individuum a literární vývoj* a další netoliko doplnily, ale též změnily představy o dosahu Mukařovského estetického myšlení. Potvrdily jeho otevřenost vůči rozhodujícím duchovním podnětům doby, k nimž nepatřila jen saussurovská sémiologie nebo Durkheimova sociologie, ale neméně též fenomenologie a filozofická antropologie, jejichž objevů dovedl Mukařovský využít ke kladení vlastních uměnovědných otázek. Nebyl to tedy jen marxismus, hegelovská dialektika a nepochybná, s avantgardou spjatá levá orientace, které rozšiřovaly Mukařovského obzor a překračovaly jeho původně daleko užší, převážně lingvistickou orientaci. Vydáním *Studí z estetiky* započala nová éra působení Mukařovského myšlenek, která se předtím zdála být *Kapitolami z české poetiky* uzavřena. Byl to čin, který daleko přesahoval rámec pouhého oživení domácí uměnovědné tradice. Otvíral Mukařovského myšlenky světu a byl tak rovněž záhy přijat, jak to potvrdily překlady autorových studií do jiných jazyků.

Vraťme se však znovu k těm, pro něž se staly Mukařovského strukturalistické práce oporou a východiskem. Dozrávali a spoluvytvářeli kulturnější, myšlenkově oživenou atmosféru své doby. Prokázali to

svou účastí ve významných kulturních časopisech jako byla *Orientace* (Červenka, Chvatík, Sus aj.), svým podílem na sbornících a edicích takového rázu, jako byly *Západní literární věda a estetika* (Levý), *Poetismus* (Chvatík, Pešat), nebo publikovanými studiemi v literárněvědném časopise *Česká literatura*. Řada jmen autorů blízkých strukturalistické orientaci, na něž při listování *Českou literaturou* z této doby narazíme, přesvědčuje mimo jiné o tom, že „zlatá šedesátá“ dostávala také tady zelenou. Jako doklad nepokojného, i k základním strukturalistickým pojmům kriticky se obracejícího myšlení bych za všechny ostatní uvedl stať Olega Suse *O struktuře* z roku 1968 (*Česká literatura*, č. 4). Na ní je nejlépe vidět, že k návratům patřilo též otvírání.

Do širších souvislostí byla zasazena problematika strukturálního přístupu na mezioborové konferenci, která se konala pod názvem *Strukturalismus a historismus ve filozofii 20. století* 14. – 16. května 1968 v Brně. Mezi jejími účastníky byli ještě J.L. Fischer, I. Hrušovský, J. Vachek a mnozí další významní filozofové, jazykovědci, historikové i literární vědci (*Filozofický časopis* 1969, č.1).

Naší velkou příležitostí se měly stát *Kapitoly z teorie literárního díla*. Jejich autory byli Miroslav Červenka, Mojmir Grygar (který sborník redigoval), Milan Jankovič, Jiří Levý a Petr Rákos. Objemnější kniha byla odevzdána do NČSAV v roce 1968. Byla nejprve s uznáním a div ne vřele přijata – a zanedlouho, když se příchod „spřátelených armád“ začal týkat i oblastí tak vzdálených, jako byla literární věda, druhým posudkem téhož recenzenta pohřbena. „Zlatá šedesátá“ končila. A nejenom pro nás.

Z řečených Kapitol vyšla jako celek nejprve Červenkov *Významová výstavba literárního díla* (německy v Mnichově v roce 1978, česky nejprve v samizdatu v roce 1989, potom ještě 1992). Grygarova *Dialektika literárního vývoje* ve své původní podobě, pokud vím, nevyšla; snad s ní souvisí jeho později (1985) v New Yorku publikovaná studie, věnovaná problematice strukturní analýzy literárního vývoje (ve sborníku *Theory of Literary History*). Moje studie *Dílo jako dění smyslu* vyšla u nás, ale až v roce 1992. Stať Jiřího Levého *Geneze a recepce literárního díla* byla zařazena do posmrtně v roce 1971 vydané knihy tohoto autora s titulem *Bude literární věda exaktní vědou?* Text Petra Rákose nazvaný *Otázky literárního hodnocení* byl po letech uveřejněn v časopise *Česká literatura* (1992, č. 5).

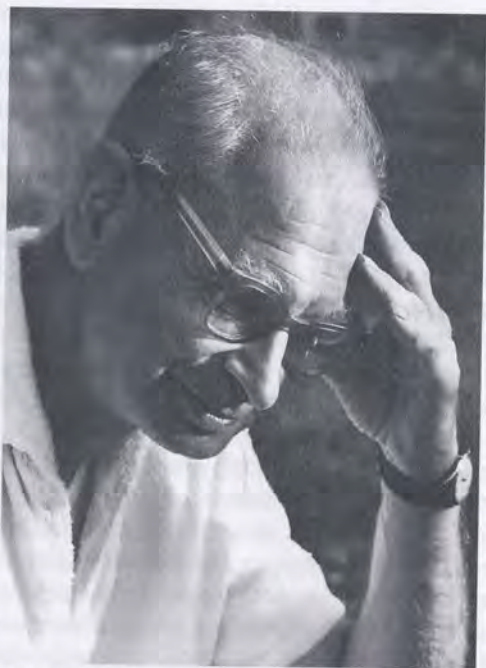
Samostatnou zmínku zasluhuje vydání studií Felixe Vodičky z let 1941–1947 pod názvem *Struktura vývoje* v roce 1969. Jejich metodologický přínos zhodnotil zásadně pojatý doslov Miroslava Červenky.

Vodičkova průkopnická práce *Počátky krásné prózy novočeské* (1948) se dočkala nového zveřejnění až v devadesátých letech.

V roce 1969 se ještě podařilo uspořádat v *Ústavu pro českou literaturu* dvoudenní symposium *K interpretaci uměleckého literárního díla*. (*Ústav pro českou literaturu* 1970.) Referáty M. Jankoviče *Perspektivy sémantického gesta*, Z. Pešata *Výstavba díla a vnější kontext*, A. Hamana *K otázce individuality v umění*, R. Pytlíka *Osobnost a dílo*, P. Blažička *Pokus o kritérium estetické hodnoty* a M. Pávka *Tělesné perspektivy* vytvořily spolu s bohatou diskusí dostatečně široký, svobodný prostor pro názorové ujasňování i střety. Ty stále ještě patřily k „zlatým šedesátým“. A mimo jiné k tomu, co bylo nejcennější na „oživeném strukturalismu“: otevřenost vůči jiným myšlenkovým proudům, hledání, které se nezastavuje, jde za svým, ale není slepé.

V tomto duchu vycházely v předchozích letech **vedle sebe** (zvýrazněno autorem, pozn. R. D.), i když v leccems proti sobě *Struktura a smysl literárního díla* – a *Realita slova Máchova*. V témž sborníku autoři té či oné školy: *Jak číst poezii*, *Příběhy pod mikroskopem* nebo už jmenovaný sborník *K interpretaci uměleckého literárního díla*. Vedle sebe vycházely *Orientace*, *Host do domu*, *Tvář*, *Sešity pro mladou literaturu*. Můžete mi jistě namítnout: což mezi nimi nebyly ostré spory? Odpovím opět otázkou: Cožpak nebyla ta šedesátá léta „zlatá“ právě v tom, že mnoha směry a v mnoha podobách rozrušila to ustrnulé, falešné a násilně unifikované? Slyšeli jste dobře: **v mnoha podobách!** (zvýrazněno autorem, pozn. R. D.) Listujte těmi dříve jmenovanými časopisy – co všechno v nich najdete! Byly to časopisy, na které čtenář čekal, protože se v nich něco dělo, něco někam chtělo, a nejen jedním korytem. Také oživený strukturalismus se poučil. Neztratil své zájmy, ale zbavoval se uzavřenosti.

Přišla zlá léta. Pro mne osobně i pro mé strukturalistické přátele. Mnozí jsme museli z *Ústavu*, který byl dlouho naším přirozeným centrem, odejít. Někteří emigrovali. První už v roce 1948, Mukaňovského asistent Jiří Veltruský. Po roce 1968 přibýli postupně další: František Svejkský, Lubomír Doležel, Mojmír Grygar, Květoslav Chvatík. Dělo se pak něco podivného, za co snad musíme vděčit právě těm zlým letům. Nalézali jsme cestu k sobě. Rozdělení na metodologické a ideové tábory jistě nepřestalo platit. Ale zrodila se potřeba vyhledávat se, tolerovat se a věřit, že máme proč se i přes rozličné názory stýkat. Že existuje společný prostor, byť vždy jen na několik hodin, prostor, v němž jeden má zájem o to, co říká ten druhý. Že ho chce slyšet, i když s ním nemusí souhlasit. Ale ví, že ten druhý usiluje o něco

Felix Vodička
(konec 60. let)

foto: Milan Jankovič

obdobného, třebaže jinak. Pohled na společnou situaci a chuť to nevzdat, to bylo to rozhodující a potřebné na schůzkách „medvěďářů“. Původně to byl, někdy též za přítomnosti profesora Mukařovského, nevelký kroužek jeho žáků. Po určitou dobu se ještě mohli scházet pod patronací Literárněvědné společnosti, jako její teoretická sekce, i ta však byla na počátku sedmdesátých let zlikvidována. Schůzky se potom konaly v bytech jednotlivých účastníků, jednou měsíčně – a zájem o ně vzrůstal. Postupně se opravdu staly tím širokým a otevřeným, mezioborovým a generačně i metodologicky smíšeným, v tom však právě podněcujícím myšlenkovým prostředím, o němž jsem mluvil. Přehled o schůzkách „medvěďářů“ (kteří podle přírměru pana profesora „vylézali na slunce jako ti medvědi po dlouhém zimním spánku“) dokládá pozoruhodný dokument. Připravili ho Jaroslav Kolár (který se o pravidelný chod diskusí staral) a Jiří Holý. Uveřejnili jej pod názvem *Z nepaměti do paměti* v pátém čísle *České literatury* 1990. Představuje soupis referátů přednesených ve stále se rozšiřujícím kroužku „medvěďářů“ (později „sklerokruhu“) od roku 1975 do roku 1990. Připojen je přehled prací v rukopisných sbornících, uspořádaných pod průhlednou záminkou životního jubilea těch kterých členů.

Leccos z toho bylo později publikováno.

Obtížnější a naše téma už přesahující by bylo zpřehlednění aktivity všech, kdo tím nebo oním způsobem z tradice pražského literárně-vědného a uměnovědného strukturalismu vycházeli a rozvíjeli ho, ať už v Praze, v Brně, nebo za hranicemi vlasti. Snad k takovému pokusu také jednou dojde. Já se musím ve svém příspěvku omezit jen na to nejdůležitější. Počítám k tomu především exilový sborník *Sound, Sign and Meaning*, vydaný k padesátému výročí založení *Pražského lingvistického kroužku* (Ann Arbor 1976) zásluhou Ladislava Matějky, dále sborník k uctění památky Felixe Vodičky (*The Structure of the Literary Process*, Amsterdam / Philadelphia 1982), jehož se zúčastnili kromě našich strukturalisticky zaměřených literárních vědců přední badatelé němečtí, polští, američtí. Skromnější, ale záslužný byl též počín německých kolegů, kteří vydali už v roce 1973 – rovněž k uctění památky Felixe Vodičky – dvojčíslo časopisu *Postilla Bohemica* s překlady statí Jana Mukařovského, Felixe Vodičky a dalších. V cizojazyčných překladech vycházely jejich práce i knižně.

Výčet podobných aktivit by byl při nejlepší vůli neúplný a proto jej omezují na tento náznak. Musím však ještě alespoň připomenout: stému výročí narození Jana Mukařovského byla pak v roce 1991 věnována pozornost, jaké si jeho dílo zasluhuje. Stalo se tak na tří denní mezinárodní konferenci na Dobříši. Referáty tam přednesené vyšly zčásti v časopise *Česká literatura* (1992, č. 2-3), zčásti v jiných časopisech, v tomto dvojčísle zaznamenaných. Není mezi nimi bohužel uveden podstatný příspěvek Miroslava Červenky, který byl otištěn zvlášť v časopise *Tvar* (36/91). Pojmenoval výstižně náš nejednoduchý, kritický, a přece oddaný vztah k učiteli: „*Náš vnitřní rozpor záleží v tom, že Mukařovského sebepopření se stalo jedním z činitelů umožňujících enklávu, ve které vyrostla část naší literární vědní generace*“.¹

Na dobříšské sympozium navazovala mezinárodní konference *Česko-slovenský strukturalismus a vídeňský scientismus* v Bratislavě. Zprávu o ní a řadu studií věnovaných podnětům Mukařovského díla přinesla *Slovenská literatúra* (5-6/91). V témž roce vydala též *Univerzita Karlova* sborník *Studie o Janu Mukařovském*. Zatím poslední větší soubor statí věnovaných podnětům Pražské školy (*Prager Schule*:

1 Vydání cizojazyčného – anglického a německého – znění referátů z dobříšské konference u nás ztroskotalo na nakladatelových finančních potížích. Zásluhou našich německých přátel vyšel tento sborník (Jan Mukařovský and the Prague School – und die Prague Schule) alespoň retrospektivně (Universität Potsdam 1999).

Kontinuität und Wandel) vyšla v roce 1997 ve Frankfurtu. Je výsledkem spolupráce českých, slovenských a německých literárních vědců a dokládá, že zájem o naši práci neustal.

Práce Miroslava Červenky, Lubomíra Doležela, Mojmíra Grygara, Květoslava Chvatíka, Milana Jankoviče, Miroslava Kačera, Roberta Kalivody, Jaroslava Kolára, Zdeňka Pešata, Miroslava Procházky, Mojmíra Otruby, Olega Suse, Jiřího Veltruského, Josefa Zumra a všech dalších, které jsem nestačil vyjmenovat a jimž se za to omlouvám, navázaly v různé míře a různým způsobem na přínos zakladatelů pražské školy. Její generačně mladší stoupenci bývají někdy představováni jako „novostrukturalisté“. To označení není jednoznačné a jsou s ním potíže. Nedávno vydaná kniha slovenských kolegů P. Michaloviče a P. Minára *O štrukturalizme a postštrukturalizme* (Bratislava 1997) na ně upozorňuje. Podle německého filozofa Manfreda Franka, autora knihy *Was ist Neostrukturalismus* (1984), může být tento termín pochopen různě. Předně jako jiné pojmenování pro „poststrukturalismus“. Ten se ovšem v naší literární vědě výrazněji nerozvinul, ač pro to byly vytvořeny jisté předpoklady. (Poukázal na ně Miroslav Petříček jr. na zmíněné dobříšské konferenci v příspěvku *Mukařovský a dekonstrukce, Kritický sborník 1991 č.4*). Pojmenování „neostrukturalismus“ nepostihuje podle M. Franka plně ani ty směry, které se „v *pozměněné formě znovu přihlašují k teoretickým východiskům, jejichž tradici přerušily dějiny nebo (v případě neomarxismu) dogmatické ustrnutí*“ (cit. podle Michalovič-Minár, 185). Zdá se, že „oživený strukturalismus“ bude v našem případě pojmenováním nejadekvátnějším. Nevylučuje totiž návraty k východiskům, ani jejich další proměny.

Poslední poznámka je nejobtížnější. Měl bych říci, samozřejmě sám za sebe, co mne k českému uměnovědnému strukturalismu přitahuje i poté, co přestal být v západní humanistice atraktivní. „Smrt autora“, „text bez centra“ a případně též bez prožívaného spojení se zvukem, z intersubjektivní komunikace vyobcovaný (ne už jen odsouvaný „smysl“) se na první pohled těžko snáší se stále vědomější tendencí českého uměnovědného strukturalismu třicátých a čtyřicátých let: docenit nejen společenský, ale též lidský, antropologický faktor v tvorbě i ve vnímání uměleckého díla. Mukařovský ukazoval právě na něm, jak na sebe naléhají tvůrčí čin a jeho přijetí, nároky uměleckých a životních hodnot, dvě aktivní centra, která spolu soupeří. Jak se v tom stále obnovovaném napětí vymykají ustáleným kódům a jak se v zacházení se znaky může zrodit víc než konvenční význam. Jak sám

znak či lépe samo značící a ještě předtím „věc“, která se pro nás stává v kontaktu s utvářením díla znakem, jak nám v díle vzdorují a znamenají potom ne už jen samy sebe, ale synekdochický dotyk s „uzávorkovaným“, a přece nečekaně „promlouvajícím“ celkem světa. Celá naše dosavadní lidská i umělecká zkušenost je k tomu dotyku připravena: je soustředěna v tu chvíli k tvaru nebo naopak k jeho nedostatku, k vyzývající „nezáměrnosti“. Takto pojatý „smysl“ či dění smyslu díla mi ani dnes nepřipadá zaostalé. Dovedu si je bez násilí, jen s jistým smutkem spojit s představami, pro něž „svět jako celek“ (či spíše – řečeno s Ricoeurem - lidská touha být v něm „doma“) pulzuje dramatičtěji, rozsvěcuje se a zhasíná v mnohem dravějším tempu než dosud.

Při tom podivném, z hlediska nastupujícího poststrukturalismu vlastně anachronickém navázání na domácí strukturalistickou tradici vystupovaly pro nás shodou zmíněných okolností do popředí otázky, které pro pozdější strukturalismus francouzský - důsledněji (a snad i jednostranněji) zaměřené k nadosobním kódům - přestaly být zajímavé. Mám především na mysli v umění vždy nesamozřejmý a napjatý vztah mezi kódy a jedinečností díla, k němuž hledá vnímatel cestu přes sebe sama. Uměnovědný strukturalismus pražské školy s těmito komplikacemi ještě počítal. Vlastně v jistém rozporu se svými systémovými východisky. Tento rozpor byl podle mého názoru pro český strukturalismus životodárný.

Každý z nás, kdo jsme tehdy hledali cestu k zasypaným studním, si v něm našel motivy, které ho oslovovaly. A každý si je po svém spojoval s dalšími duchovními podněty, které se k nám postupně prolomovaly dveřmi i okny z okolního, do té doby pevně ideologicky ohraničeného světa. Byla to doba předzvěstí a jistě též iluzí, stále méně však těch, které nás s tím ohraničeným světem svazovaly.